

ФР
ТЗ(4 д/к)
183

Українська Народня Республіка.

Тригорів-Наш.

Історія України

виложена народними думами та
песнями.

Вип. 2. Н О З А Ч Ч И Н А.

Ціна 16 гривень.

КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛІ 1919 Р.
Видання Міністерства Преси й Інформацій Укр. Нар. Респ.

Ч 77.

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

№ 98 Інв. № ТЗ(4Укр) Г'83 Інв. № 2732940

Автор Григорієв - Ждан.

Назва Історія України: Вищо-

жча нав. держави та

місце, рік видання Київський на

Кіль-ть стор. подпис, в.р.с. 19-74

- " - окр. листів _____

- " - ілюстрацій _____

- " - карт _____

- " - схем _____

Том _____ частина _____ вип. 2

Консолет _____

Примітка:

12.09.81

Велич

A 585867

ТЗ (ЧУКР) 46, 02

+ Ц123 (ЧУКР) = 411 * 3 * 20

783

2. КОЗАЧЧИНА.

Україна під Польщею. Польщі та прилучила до неї й Україну. Після цього українські землі роздаровано було польським магнатам.

Вони позаводили на Україні свої польські закони та порядки і стали кривдити український народ: наклали великі податки, запровадили панщину, а, нарешті, стали навертати українців на латинську (католицьку) віру та на польську мову. Український народ терпів оце страшне лихо, бо не мав на польських панів жадної управи: вони навіть свого короля не боялися й не слухали. Та не сила ж була українському народові терпіти всякі кривди, а тому сміливіші стали тікати з-під польського ярма на вільні степи у Дике поле, що межувало тоді з татарами по низу Дніпра, Дністра та Бугу.

В пісні про це так співається:

Завзялись ляхки, завзялись панки

Ще й превражїї люде.

Ой, тепер же нам, милее браття,

По вік добра не буде.

Пожирилось милее браття,

Що на ногах кайдани:

І в набор беруть,

І в наклад кладуть,

І на панщину гонять.

Пожирилися молоді хлопці,

Що в неволю забрали,

— „Не журімося, милее браття,

Бо ще й не пропали:

Як сів на коня, то воля твоя,

На гривоньку похилюся.

Гей, кінь вороний і сам молодий,

Гей, з неволі урвуся“.

Сідлає коня, гей, та й іде з двора,

На гриву похилився,

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

227329404

А за ним, за ним отець, матуся:
 „Вернися, наш сину!“
 — „Не вернуся, я отець, матуся:
 Поїду на Україну.
 І ківь вороний, і сам молодий—
 Може не загину“. („300“—65).

Козаки. Отак народ український тікав у степи, на Дике поле. Болів краще там що дня з татарвою битися, а-ніж від помяків наругу терпіти. Втікачі оселялися на Дикому полі по байраках, хашах, яругах та долинах, гуртувалися в громади, обірали собі отаманів, обзаводилися сяким-таким хазяйством і зі зброєю в руках обороняли свою волю. Нікому не корилися. Не визнавали над собою ніяких панів, ні королів. Прозвано їх козаками. Поляки не могли їх там розшукать і винищать, бо то були місця дикі і од Польщі далекі. Отже козаки жили вільно. Прочув про вільне козацьке життя поневолений український люд і цілими юрбами сунув у Дике поле, Тоді пани поляки поставили сторожу на границі Дикого поля, щоб ловить втікачів і не допускать їх до козаків.

Приїхав козак
 Під зелений байрак,
 Став коня напувати,
 А за ним, за ним
 Сам пан Журавський ¹⁾;
 Хоче в неволю взяти:
 — „Ой бери, пане, зброю й жупани
 Ще й коня вороного,
 Тільки не бери в неволеньку
 Мене молодого“...
 Узяли пани зброю й жупани,
 І коня вороного,
 І коня вороного
 Ще й козака молодого;
 Взяли його й повели його

¹⁾ В різних місцях України назва пана у цій пісні не однакова.

Ярами долинами.

Зняли йому з пліч головошку

Між трьома могилами. (№ 300—65, ср. II).

Та як не пильнували пани, як не карали втікачів, а їх в Дикому полі все більшало. Правда, не солодко й там їм жилося. Доводилося часто лиха коштувати: нападали на них татари, грабували їх та забирали в неволю. Але втікачі швидко навчилися давати татарам одсіч. Завше ходили озброєними, чи то коло хати, чи в полі за плугом, чи в степу коло худоби—завжди зброя на готові. Тільки татарва навернеться, вони вже й готові до бою. Один другого сповістять і гуртом дають їм чосу. А инколи так і самі збиралися ватагами й нападали на ближчі селища татар, грабили їх і розганяли геть, щоб і дуку їм поблизу не було, щоб спокійніше жилося. Живучи в степах, козаки нікому не хорилися, тільки тих старших слухали, яких обірали самі для себе. Чим дужче поляки кривдили український народ, тим більше тікало його в степи, на Великий Луг, в козаки. Через те сила козацька там росла тай росла. Спочатку козаки жили в степах розкидано. Через те їм важко було боротися з ворогами.

Запорожська Січ. В 1550 роках один український Дмитро Вишне- князь Дмитро Вишневецький, а вецький- Байда, по прізвищу „Байда“, збудував для козаків фортецю на острові річки Дніпра, нижче порогів. Козаки назвали її Січ, а через те, що Січ була за порогами Дніпра, то її прозвано „Запорожською“. В ту Січ збиралися жити козаки без жінок і дітей. Хто ж не хотів кидати семі, той оселяв її на хуторі поблизу Січі.

Князь Дмитро Вишневецький зажив у козаків великої слави, але його спіткала лиха доля. Козаки про нього склали таку пісню:

Був пан Корецький
Дмитро Вишневецький,
Він небесну силу мав

І воював громом
 Та своїм словом.
 Його невірні не злюбили,
 Ловить на його вартували,
 Ловить на його готували,
 Потім його спіймали ¹⁾
 Та й в кайдани закували,
 Ребро його крюком затагали
 І на стіні прибивали. (К ст. 1890, V 359)
 В Царіграді на риночку
 Та п'є Байда мед, горілочку;
 Ой, п'є Байда та не день, не два,
 Не одну нічку та й не годиничку,
 Царь турецький к ньому присилає,
 Байду к собі підмовляє:
 — „Ой, ти, Байдо, та славнесенький!
 Будь мені лицарь та вірнесенький,
 Возьми в мене царівночку,
 Будеш павом на всю Вкраїночку!“

Це справді так було: султан хэтів, щоб Байда потурчився і приєднав де Туреччини козаків, а через те й давав йому дочку за жінку. Але Байда не захотів потурчитися і одповів:

— „Твоя, царю, віра проклятая,
 Твоя царівночка поганая“—
 Ой, як крикнув царь на свої гайдукки:
 „Возьміть Байду добре в руки,
 На гак ребром зачепіте!“

Над Бесфором турки забили в берегові скелі гаки й чепляли на ті гаки того, хто їх не слухав. На чепили ото й Байду.

Ой, висить Байда та й не день, не два,
 Не одну нічку та й не годиничку“.

(А і Д. Л.).

Так він висів три дні, лаючи Султана та Магомета, аж поки турки з пересердя не добили його з лука.

¹ Як він приїхав в Царьград по своїх справах.

А та Січ, що її заснував князь Байда--Вишневецький, швидко стала козацькою матір'ю.

У славній Січі, у Чуті ¹⁾
 Там козаки проживали.
 Із польської області
 Вони собі здобич мали,
 А дерли вони панів,
 Дерли вони ляхів,
 А де жид багатий,
 То й того не минали.
 Не славно Чута
 Густими дубами,
 А славнійша Чута
 З Низу ²⁾ курінями.
 „Пам'ятайте ж, ляхи,
 Де козацькі шляхи,
 Та й не забувайтесь,—
 Нас до себе сподівайтесь,
 Бо як ми живі будем,
 То вас не забудем,
 Хоч у десять годів
 Та до вас прибудем!“
 (К. ст. 1885, XII, 766 та 1883, I, 35.).

Організація Січі. Козаки жили в Січі товариством в кількох довжелезних курінях. Кожен курінь вибирав собі курінного отамана, а вся Січ—кошового ³⁾. Кошовий порядкував усім товариством. Окрім кошового та курінних отаманів, запорезці вибирали собі иншу старшину: писаря, обозного, полковників, сотників і т. и. В Січ приймали всякого християнина, аби вмів перехреститися та „Отче наш“ прочитати. Жили всі по товариському і допомагали один другому.

Ой, час пора до куріня:
 В отамана коня нема.
 Скиньмось, братці, по талару;

1) Чута—ліс по Дніпру коло Січі.

2) Низ—Запоріжжя, Січ.

3) Кіш—Січ, Запоріжжя.

Купім коня отману,
Скиньмось, братці, по другому,—
Купім коня й усю зброю (Ф.—Ш).

З кожним роком Січ набиралася сили. Поляки нечачали боятися запорожців, а люд український знав уже, де шукать собі захисту. Коли хто з покривджених на Україні шукав поради у сусід, то ті йому просто казали:

„Буде тобі, козаченьку,
Аж три доріженьки вкупі:
Ідна в Рим, друга—в Крим,
А третя на Запорожжа.
Щасти, козаченьку, Боже!

Це означало: коли хочеш спекатися біди, то або скорись панові та перейди на католицтво (дорога в Рим), або тікай в степи, а там як не встережешся, то орда одведе тебе в Крим, у неволю затагне, а як встережешся, то до Запорожжа доберешся. Надіячись на долю, козак відповідав:

„Я до Риму не поїду,
А в Криму і сам буду ¹⁾.
Є в Запорожжі много братців,
Жвавих красних молодців:
Будем разом мандрувати,
Кукіль з пшона вибирати...
Час нам тої слави добитися,
Щоб вже з рідними нажитися. (Чуб. V.).

Запорожжа згодом набралось такої сили, що давало доброго чосу й полякам. Запорожці казали:

„Та хоч ви ляхи, хоч ви пани,
А ми запорожці!
Пам'ятайте, вражі сини,
Що ми вам не хлопці!“.

¹⁾ Тоб то по своїй волі, як стану запорожцем, то з товариством піду у Крим походом.

Завдання січовиків. Походи. Все життя своє покладали запорожці на те, щоб боронити люд український од сваволі польських магнатів та нападів татарви і дбали лиш про те, щоб в цій боротьбі захити лицарської слави, а про особисту користь і не думали. Коли в походах було й неберуть здобичі, то через кілька днів роздарують бідакам або проп'ють, або навмисне подеруть, вимастять в двоготь, в болото, щоб показати, що вони тим ані краплі не дорожаться. Ніколи запорожці не дбали про користь. Є що ззісти, є що одягтись—добре, а нема—козак не гсрює. Сьогодні п'є, гуляє, а коли треба, то й носа до горілки не наvertsає. Обноситься, обдереться козак, то збере товаришів, та й гайда з татарвою або з поляками биться.

Про казацьку вдачу так співається в думі про „Козака—Голоту“.

„Ой, на полі, на Киліяньськім ¹⁾, на шляху на Ординськім, ой, там гуляв козак Голота, не боявся ні огню, ні води, ні ляха, ні всякого болота. Правда, на козакові шати дорогії—три семирязі лихії: одна не добра, друга негожа, а третя й на хлів не згожа. Правда, на козакові постолы вязові, а олучі китаїчані—щирі жіноцькі рядняні; волоки шовкові—удвое жіноцькі щирі валові. Правда, на козакові шапка бирка, зверху дірка, травою пошита, вітром підбита: куди віє, туди й провіває, козака молодого прохоложає. То гуляє козак Голота, гуляє, ні города, ні села не займає—на город Килію поглядає. А з Килії—города татарин виглядає. Загадав татарин татарці пару коней сідлати та того козаченька доганяти. Як вибіг татарин, старий бородатий, на розум не багатий. вибіг того козаченька доганяти. „Ти, козаченьку, молодий, під тобою кониченько вороний! Коли б я тебе піймав, я б тебе у Килію—город запродав: срібні б за тебе гроші забрав!“ А козаченько огля-

¹⁾ Килія—тепер Бендери.

дається і карбачем одбивається. Козак Голота добре козацький звичай знає—на татарина скоса, як вовк, поглядає. Каже: „татарине, татарине! На віщо ж ти важиш: чи на мою ясенькую зброю, чи на мого коня вороного, чи на мене, козака молодого?“—„Я, каже, важу на твою ясенькую зброю, а ще на твого коня вороного, а ще більше на тебе, козака молодого. Я тебе хочу живцем в руки взяти, в город Килію запродати, перед великими панами башами вихвалити, много червоних не лічачи набрати, дорогіі сукна не мірячи почитати“. Козак Голота добре звичай козацький знає—на татарина скоса як вовк поглядає. „Ой, каже, татарине, старий, бородатий! Либонь же ти на розум не багатий. Ти між козаками не бував, і козацької каші не їдав, і козацьких жартів не знаєш. Десь у мене був з кулями гаман: я ж тобі гостинця дам“. То тее промовляв, на присішках ¹⁾ став, без міри пороху підсипає, татарину гостинця в груди посилає. Як став йому гостинці посилати, став татарин з коня похиляти. Ще козак не примірився, а татарин к лихій матері з коня покотився. Він йому віри не доймає, до його прибуває, келепом між плечи гримає. Коли ж оглядється, аж у того й духу не має. Він тоді добре дбав: чоботи татарські стягав, на свої козацькі ноги взував; одержу стягав, на свої козацькі плечи надівав; бархатний шлик їздіймав, на свою козацьку голову надівав; коня татарського за поводі взяв, у город Січу примчав. Там собі п'є, гуляє, поле киліянське хвалить—вихваляє. „Ой, поле киліянське! Бодай же ти літо й зиму зеленіло, як ти мене при нещасливій годині сподобило! Дай же, Боже, щоб козаки ниди та гуляли, хороші мислі мали, од мене більшу добичу брали і неприятеля під ноги топтали!“

(А. і Д.)

Та не тільки за-ради здобичі ходили запорожці на татар та турків, а більше за-ради слави козацької.

1) То б то поставив на присішек румницю.

Тому те часто так в походах заривалися, що й головами там накладали.

Ой, не знав козак, та не знав Супрун,
Як славоцьки зажити;
Гей, зібрав військо, славне запорізьке,
Та й пішов орду бити.
Гей, у суботоньку, проти неділеньки,
Супрун із ордою зтявся,
Гей, а в неділю, в обідню годину,
У неволеньку попався.
Гей, ти, козаче, козаче Супруне!
Де ж твої воронії коні?
— „Гей, мої коні в хана на привоні,
Сам я, молод, у неволі.
— „Гей, ти, козаче, козаче Супруне!
Де ж твої пригромкі рушниці?
— Гей, мої рушниці в хана у світлиці,
Сам я, молод, у темниці.
Гей, як почали превражі мурзакі
Козака Супруна вязати,
Гей, ой, став козак, став Супрун
Стиха голос промовляти:
— „Не вязать мене, превражі мурзакі,
Н зад рученьками,
Гей, хоч виведіть, а хоч винесіть
Мене на Савур—могилу,
Нехай же я стану, стану подивлюся
На свою рідну Україну“.
Висока могила, широка долина,
Сизий орел пролітає;
Гей, стоїть військо, славне запорізьке
Та як мак процвітає.

(„300“—161 та інші.).

Хоч багато ворогів мали запорожці, та не бо-
ялися їх і трошки.

Добрий вечір тобі, зелена діброво!
Переночуй хоч ніченьку мене молодого.
— „Не переночую, бо славоцьку **чую**,
А про твою, козаченьку, головку **буйную**“

— „Добри вечір тобі, ти, темний байраче!
 Переночуй хоч ніченьку ти волю козачу“.
 — „Не переночую, бо жаль мені буде:
 Щось у лузі сизий голуб жалібненько гуде.
 Вже ж про тебе, козаченьку, й вороги ни-
 тають,
 Що-дня й ночі в темнім лузі все тебе шу-
 кають“.
 Гей, як крикне козаченько до гаю, до гаю:
 „Наїзжайте, воріженьки, сам вас викликаю!“
 („300“ 141).

Бувало, що козаків запрошували на поміч і су-
 єди. Козаки охоче всім християнам допомагали в їх
 боротьбі з татарами та турками.

„Ой, ми волохи, ми християне,
 Та не милують нас басурмани.
 Ви, козаченьки, за віру дбайте—
 Нам, християнам, на поміч прибувайте!“
 А козаченьки за віру дбають,
 Волохам—християнам поміч посилають,
 Трублять в труби, в сурми вигравають,
 Оченьками козаченьків з України
 провожають. (К. Ст. 1887, III, 472).

Життя на Запорозжі Коли не було походів, запо-
 підчас спокою. рожці розважали себе герцем,
 ловили рибу, били в степу звіря, а то так гуляли,
 бенкетували, грали, танцювали, співали ніколи, не
 журились.

Кожен козак міг про себе сказати:

Гей, я козак з України
 Козак з роду, козак з міни!
 Нігде в життю не заплачу,
 Гучу, кричу, граю, скачу!
 Трястя тому, що ся бідить,
 Що над грішми ено (тільки) сидить;
 Не з роскоши, тільки з біди,
 Тну „голубця“, 1) йду в присіди,

Д) „Голубець“—особливий танець.

Чого ж ти ся зажурила,
 Скажи мені, моя мила?
 Не велика серцю туга:
 Ти не будеш,—буде друга.
 Бодай було Запоріжжа!
 Хоч нагайка плечі зріже,
 Козак на те не заплаче;
 Гукне, крукне, грає, скаче...
 (Коципинський).

Такої то вдачі були запорожці. Слава про за-
 порожців розходилась по всій Україні і по за Україною.

...Ой із низу вітер віє;
 Козацькая слава не гине;
 Чи козак та запорожець
 Слави не заробляє?
 Не погибне у нещасті,
 Худої слави не робить,
 Хорошої не падає...
 Усім славен запорожець
 По усьому краю,
 На всю Україну. (Чуб. V).

Козацькі Та ніде правди діти, бували й такі за-
 бенкетні. порожці, що за бенкетами й світа не ба-
 чили, не помічали, як і старість надходила.

Ой, Січ мати, ой, Січ мати,
 А Великий Луг--батько...
 Гей, що в лузі добре заробити,
 Те у Січі прошити...
 Та літає орел, та літає сірий
 По високій високості.
 Ой, плаче козак, плаче старесенький,
 Та по своїй молодості.
 Ох, і молодосте, одрадоште,
 На серденьку своя воля,
 Що всі люди п'ють та гуляють,
 Тільки моя бідна доля.
 Літа мої молодії,
 Де ви ся поділи?

Ой, чи в луги, чи в байраки
 Геть від мене відлетіли?
 Козацькая здобиченька
 Марно пропадає:
 Тиждень козак заробляє,
 За один день пропиває. (Л. д.—II).

Дивлячись на старих, инколи й молоді занадто
 захоплювались бенкетами та п'ятикою.

„В нас у Січі то і норів:
 Хто „Отче наш знає“,
 Як умився, вставши вранці,
 То чарки шукає.

Чи чарка то, чи ківш буде,
 Не глядить переміни:
 Гладко п'ють, як з лука б'ють,
 До ночної тіні.“ (К. Ст.).

Ой і п'є козак, п'є,
 Бо в козака гроші є.
 Гей, за ним, за ним
 Ненька старенька
 Дрібні сльози л'є.
 „Ой ти, сину мій,
 Ти, дитино моя!
 Гей, не пий, не пий
 Та горілочку,
 Бо зведе з ума!“

А козак відповідає:

— „Я горілки нап'юсь,
 Та й ума наберусь,
 Гей, з невірною
 Та дружиною
 По вік не поїмусь.“ (Л. д.—II).

Тоб-то, свого козачого життя ніколи не промі-
 няю на життя семейове.

Траплялося козакам не раз через чарку й при-
 году перебути, та вони тим не дуже журилися:

Ой, запив козак, запив,
 Ой, запив, загулявся,
 А його кінь вороний
 Та на стайні застоявся.
 ..Ох, і коню ж мій, коню!
 Та ти, коню вороненький!
 Та коню ж мій вороненький,
 Товаришу мій вірненький!
 Ой, порячь мене, коню,
 Де ми будем ночувати:
 Де ми будем ночувати,
 Хто нам буде постіль стлати?
 Переночуем нічку
 У вишневому садочку,
 Переночуем другу
 В темненькому луку;
 Переночуем третю
 В чистім степу, край дороги;
 Ой, у степу, при дорозі
 Та на лютому морозі. (Ф.—І.).

Горілка ніколи нікого до розуму не доводила, а лиш ребила лихо. Приводила вона й козацтво до всякого непотребства. Горілка багато шкодила запорожцям і в громадських та військових справах, бо як оберуть було за отамана якого небудь п'яничку, то ніякого з того добра собі не зазнають.

Гей, гук, мати, гук,
 Де козаки п'ють,
 І веселая та доріженька,
 Куди вони йдуть.
 Куди вони йдуть,
 Там бори гудуть,
 Поперед себе та вражих ляхів
 Облавою пруть.

Весело то воно весело, та не все горазд в товаристві.

Зібрались вони
 Під рясні дуби,
 Та чекаючи отамана

На раду собі.
 Отаман іде,
 Як голуб гуде,
 А під білою та березою
 Головку владє ¹⁾.
 — Отамане наш,
 Не дбаеш за нас:
 Ось і бач нашеє товариство,
 Як розгардіяш.
 Отамане наш,
 Вже світ настає,
 Уже ж наше та товариство
 Коней сідлає.
 Нехай сідлають,
 Бог помагає,
 Та вже щось мою головоньку
 Хміль розбирає.
 Ой помру ж я, помру,
 Не заживши слави,
 Бо не має меві та долі
 Бути батьком над вами.

(Л. д.—III: 300⁶—119)

Привабливість Січі.

Вільне, веселе та славне лицарське життя запорожців приваблювало на Січ силу народу не тільки того, що тікав від панської сваволі, а навіть вільного, заможного, родовитого та вченого. Часто навіть де які магнати, як українські, так і польські, кидали свої пишні замки, палаци та йшли на Запоріжжя пожити вільним, веселим життям, навчитись у запорожців військових вправ або зажити лицарської слави. Чоловіки кидали своїх жінок та дітей, діти-батьків та матерів, молоді хлопці—своїх милих, наречених, та й мандрували на Запоріжжя. Жінка було дорікає:

..Ой, щоб же тебе покарали та три недолі:
 Перша недоля—щоб під тобою добрий
 кінь пристав,
 Друга недоля—щоб ти козаків не догнав,

¹⁾ Бо п'яний.

Третя недоля—щоб тебе козаки не
злюбили
І в курінь не пустили!“

А чоловік це слухає, та мимо вуха пролукає,
та коня сідає та й на Січ махає. Мати, було, плаче,
здає та так сина вмовляє:

Соколонько сину, вчини мою волю:
„Продай коня вороного, вернися до дому!“

А він їй відповідає:

— „Соколихо мати! Не хочу продати:

Треба мому кониченьку сіна дати!“

— „Соколику синку! Хто буде робити?
Вже прийдеться, сину, мені голодом
сидіти.“

— „Соколихо мати! Пусти погуляти!

Буду гулять поденеду,

Доленьки шукати“.

— „Соколоньку сину! Хіба ж тепер время?“

— Время, мати, время! Орлу раз то время.

Ой, привезу, мамо, тобі три жупани

Та всі три жупани сріблом поткані,

А між ними один із самого хана,

Ой, доб'юся я до нього, злого бусурмана!

Ой, прощай же, мамо, прощай до морозів¹⁾.

Привезу я тобі худобоньки десять возів.

(А. і Д.).

Коли благання, вмовляння не помагало, инша
мати часом було прикинутися дуже ображеною і вдає,
що проганяє сина, лякаючи його всякою бідюю, а сама
надіється, що син біди настрашиться та й на Запє-
рїжжя не піде.

Гомін, гомін по діброві,

Туман поле покриває,

Мати сина проганяє:

¹⁾ Багато хуторян, слобожан та мішан ходило у Січ лиш
на літо, бо походи відбувалися тільки влітку. На зиму вони пе-
вергалися до своїх домів: на хуторі, на села.

„Іди, сину, геть від мене,
Нехай тебе орда візьме!“

Та син добре знає, що запорожцеві ніхто не
страшний і відповідає:

„Мене я, мамо, орда знає:
В чистім полі обминає!“
—Іди, сину, геть від мене,
Нехай тебе турчин візьме!
—Мене, мамо, турчин знає:
Сріблом, злотом наділяє.
—„Іди, сину, геть від мене,
Нехай тебе ляхи візьмуть!“
Мене, мамо, ляхи знають,
Мльом-медом напувають.
—Іди, сину, геть від мене,
Нехай тебе москаль візьме!
Мене, мамо, москаль знає,
Жить до себе підмовляє.

Побачивши, що сина нічим не злякаєш, мати
намагається хоч ласкою задержати його дома на якусь
хвилину:

Вернись, сину, до домовьку,
Змию тобі головоньку!

Та козак до такої розкоші не звик.

„Мені, мамо, змиють дощі,
А розвіють буйні вітри,
А росчешуть густі терни.

(„300“—85).

Ненько моя! та не гай мене:
В далеку дорогу виряжай мене,
Бо ніченька та темная,
Козаку дорога та далекая..
Як виїхав на степ, на степочок,
Пустив кониченька на час, на часочок.
Приняв коня під могилою,
А сам ліг спати під калиною.

1) Треба розуміти—нас—запорожців.

Ой, добрая та годинонька,
 Що десь взялася та дівчинонька,
 Десь взялася та дівчинонька,
 Ой, десь узялася в степу молодая,
 Та зірвала та травиченьку,
 Вдарила козака та по личеньку:
 „Встань, козаче! Годі тобі спати,
 Бо вже твого коня не чуть, не видати.
 Орда йде і коня веде,
 Тебе, молодого, в степу зарубає“.
 (Ф. П.).

Не раз козак покидав і кохану дівчину, щоб помандрувати на Запоріжжя та зажити там лицарської слави.

Козак одізяє,
 Дівчинонька плаче:
 „Куди їдеш, козаче?
 Козаче—соколю,
 Візьми мене з собою
 На Україну далеку!“¹⁾

Та де ж таки козакові з дівчиною на Запоріжжя йти, і він відповідає їй:

„Дівчинонька мила,
 Що будеш робила 2)
 На Україні далекій?
 — Буду шити, прясти,
 Золотее жито зжати,
 Тебе вірно кохати!
 — Дівчинонька мила,
 Що будеш ти їла
 На Україні далекій?
 — Сухарь із водою,
 Аби, серце, з тобою,

1) Україна далека—Запоріжжя, бо воно ж було аж на краю України;

2) „Будеш робила, будеш їла, спада!“—так говорять по де куди на Поділлі та Волині замість „будеш робити, будеш їсти спати“ і т. и.

Мій козаче—соколю!
 — Дівчинонька мила,
 Де будеш ти спала
 На Україні далекій?
 — В степу під вербою,
 Аби, серце, з тобою,
 Мій козаче—соколю! (Л. д—VII).

Бувало й так, що в Січ ішла мелодь, щоб за-
 бути яке небудь горе—нещастя.

Пішов козак в Запорожжа,
 Дівчинонька у чернички.
 „Не по волі іду на Січ“.
 — „Не по волі постригаюся,
 Аби ні з ким, як з тобою,
 Моє серденько не зналося“ (К. С.).

Великі походи. Запорожці вважали боротьбу з во-
 рогами українського народу найпер-
 шим, найсвятішим ділом, а тому не любили сидіти в
 Січі, склавши руки. Коли вороги не нападали на них,
 то вони самі шукали причини, щоб напасти на воро-
 гів та віддячити їм за попередні кривди. Тому, як
 тільки було запахне весною, зараз з околичних ху-
 торів та зімзників до Січи збирається козацтво про-
 відати, чи не буде якого походу.

А вже весна, а вже красна,
 Із стріх вода капле.
 Молодому козаченьку
 Мандрівочка пахне*.
 (* 300—209): Л.).

Коли ж було запорожці справді надумують вели-
 кий похід, то оповіщають про це наперед своїх това-
 ришів, домовитих козаків, що жили по хуторах та се-
 лах вкупі з своєю родиною.

„Розвивайся, сухий дубе,
 Завтра мороз буде!
 Ой, збирайся, молодий козаче,

Зараз похід буде.

— Я морозу та й не боюся—

Зараз розів'юся;

Я походу, козак, не боюся,

Зараз соберуся.

(Л.).

За козаком побивалася його кохана.

Козаченьку, куди йдеш?

Не вже жалю не маєш?

Я без тебе загину,

Як ти підеш у чужину.

— „Ой, не плач же, дівчино, не журись,

Та до мене, серденько, пригорнись“.

— „Чи тебе лихо жене?

Бачу, зрадиш ти мене“.

— „Не накликай же біду,

Бо без тебе пропаду.

Я вернуся, серденько, в-осени,

Як упаде листячко з калини“.

Ждала дівка навісна,

Мина осінь і весна.

Нема, нема козаченька і не чуть,

Злії люди, воріженьки, вже кують.

А як жито зацвіло,

Прийшла вістка у село:

„Не вертатись вже до тебе козаку,

Заснув в степу він, сердега, до віку.

(Л. д.—VII, „300“—199).

Зо всіх околиць Січі вирушали в похід старі й молоді, по охоті й поневолі, бо під такий час соромно було козакові зоставатися дома.

Помандрував козаченько ¹⁾

З Лубен до Прилуки—

Заплакала дівчинонька,

Здіймаючи руки.

„Вернись, вернись, козаченьку,

1) Початок цієї пісні „а вже весна, а вже красна, із стріх вода капле“.

Вернися, соколе!
 — Не вернуса, дівчинонько,
 Не вернусь ніколи“.

Ой, на гору козак воду носить 1),
 Дівчинонька козаченька просить:
 „Козаченьку, мій соколю,
 Візьми мене із собою:
 Помандрую я з тобою“.
 Та не сама ж я по садочку ходила,—
 Козаченька за рученьку водила,
 Цілувала, милувала,
 До серденька пригорчала,—
 Я ж думала, що він буде мій.
 Козаченьку, сухотонько ти моя,
 Кажуть люде, що не буду я твоя.
 Кажуть люде, сама бачу.
 Не раз, не два на день плачу:
 Я ж думала, що ти будеш мій.

(„300“—177, Л.)

За Немань іду я,
 Ой, кодю, мій коню,
 Заграй підо мною!
 Дівчино, прощай!
 — За Немань ідеш ти,
 Мене покидаєш.
 Чого ж ти, мій милий,
 Чого ти бажаєш?
 Хіба тобі краща
 Чужа сторона?..
 Милиця, рідниця
 Своєї вона?
 — Іду я туди,
 Де роблять на диво
 Червонеє пиво
 З крови супостат.
 — Чи вже ж ти задумав
 Тим пивом зажитися?
 Чи зі мною, милий,

1) Мабуть, коня напувати та в похід виружати.

На вік розлучитися?
 Візьми моє серце,
 Випий мою кров,
 Та тільки не кидай
 За щирю любов.
 — Дівчино, не плач,
 Не рви мого серця.
 Як пир той минеться,
 Повернусь назад.
 — Та вже тобі, мила,
 Назад не вертаться:
 Там тобі, серденько,
 На віки зостаться.
 Дивись, під тобою
 Кінь чогось поник:
 В зеленому гаю
 Заснеш ти навик.
 — Як ворон до тебе
 В віконце закриче,
 З-за моря прискаче
 Козаченько твій.
 Як явір зелений
 Головоньку схилить,
 Зовуля кукукне,
 Діброва застогне,
 І кінь під мною
 Спіткнеться, здрігне,—
 Тоді вже, кохана, не буде
 На світі мене. (300*—151).

Жде, жде дівчина козака, а його все нема. Та й заплаче сердешна.

В кінці греблі шумлять верби,
 Що я насадила:
 Нема того козаченька,
 Що я полюбила.
 Ой, немає козаченька—
 Поїхав за Десну;
 Рости, рости, дівчиновько,
 На другу весну!

Росла, росла дівчинонька,
 Та й на порі стала;
 Ждала, ждала козаченька
 Та й плакати стала.
 Ой, не плачте, карі очі,
 Така ваша доля:
 Полюбила козаченька
 При місяці стоя. („300“—177).

**Батьки виражають
 дітей в похід.**

Як би козак і не хотів виступати у похід, то батьки його випхнуть. Похід—діло святе. Коли всі йдуть—соромно дома сидіть. На те й козак, щоб слави зажив. Та сама мати, що не пускає сина без діла на Січ, сама його виражає в похід, навчає й благословляє. Перед походом козак у всьому радиться з батьками, що і як треба зробити, щоб усе було гаразд.

„Ой, пушу я кониченька в саду,
 А сам піду к отцю на пораду.
 Отець мій по садочку ходить,
 За поводи ковиченька водить“.
 —„Ой, на, сиңу, коника, не гайся,
 Щоб ти од того війська не zostався“.
 Військо йде, корогови мають,
 Попереду музиченьки грають.
 „Ой, пушу я кониченька в саду,
 А сам піду к неньці на пораду.
 Ненька моя по садочку ходить,
 У рученьках сорочечку носить“.
 —„Ой, на, сиңу, сорочку—не гайся,
 Щоб ти од того війська не zostався“.
 Військо йде, корогови мають,
 Попереду музиченьки грають.

(Л. д.).

Навіть ті матері, що в звичайний час упрошували синів не ходити на Запоріжжа, під час великого походу самі виражали дітей у військо.

З суботи на неділю заказали на війну;
 Заказали на війну: хто сина має,

А хто не має, нехай наймає.

Мала ненька одного сивка Іванка,

Та й та вислала, та й научала:

„Ой, Удь, сину, та на війночку!“ (А. і Д.).

Та не тільки синів, бувало й дочок матері виряжали у військо.

... Загадано та заповідаю

Усім козаченькам та в військо йти:

У кого є коні—годувати,

У кого нема—бунувати,

У кого є син, то висилати,

А в кого нема, то наймати.

Жила вдова на край села,

Та не мала ні одного сина,

Тільки мала дочку Катериночку,

Та й ту в військо виряжала,

А виряжаючи, научала:

„Дочко моя, Катериночко!

Як будеш ти в військо йти,

То не попережайся по перед війська

І не зоставайся позад війська,

Та держись війська середнього,

А козаченька сердешного.“ (А. і Д.).

Ой, іди, синоньку, на тую війночку

Та не дуже обавляйся.

Гей, за рік, за два, за неділі чотири

Тай до дому повертайся,

— Ой, не знаю, мамцю, я того не знаю,

Ой, не знаю чи повернуся.

Гей, чогось, мамцю, коник вороненький

У воротях споткнувся.

Ой, не бий, синоньку, коня в головоцьку:

Не буде ся спотикати.

Гей, не зрадь, не зрадь людської дитини:

Не буде тя Бог карати.

— Ой, не бив я, мамцю, коня в головоцьку.

Чогось він ся спотикає.

Гей, я не зрадив людської дитини,

За що ж мене Бог карає“.

(Ушицьк. пов., від. Сочиньського).

Козак знав, що з далекого походу навряд чи доведеться повернутися живим, а тому респрошував за всіма і за всім:

Прощайте, прощайте,
Тесові пороги,
Де ходили козакові ноги!
Прощайте, всі родичі,
Та не забувайте!
Як будете пить, гулять,
То й мене згадайте.
Ой, не шуми, дуже,
Зелена діброво!
Ой прощай, дівчино,
Ти ж моя розмово!
Полий доріженьку,
Щоб же ж не курилась!
Розважайте дівчиноньку,
Щоб же ж не журилась.

(„М.—50“).

В далекий похід козака виряжала вся його родина, яку він мав, з повагою, побожністю та щирим жалем.

Ой, три сестриці—жалібниці
В похід брата виряжали.
Ой, старшая сестра коня веде.
Середущая зброю несе...
А сама ж менша з братом іде.
„Ой, братіку, братіку наш!
А коли ж ти прийдеш в гості до нас?“
—„Ой, на, бери, сестро, піску жменю
Та посій його на каменю.
Ой, устай, сестро, ранесенько,
Проривай пісок частесенько.
Ой, устай, сестро, з зіроньками,
Поливай пісок слізеньками.
Ой, як той пісок та ізійде,
То тоді твій брат в гості приїде“.

(Ф. II—107).

Виряжати козака сходились й його односельці сусіди. Він з ними розспрошувався, просив забути ті кривди, які, може, кому вчинив.

Ой, гай, мати, ой, гай, мати!
 Ой, гай зелененький!
 Од'їздяє з України
 Козак мотопенький.
 Од'їздавши, він шапку зняв,
 Низенько вклонився:
 — „Ой, прощайте, слобожане,
 Може в ким сварився“.
 „Хоп сварився, не сварився,
 Аби помирився!“
 Як виїхав на битий шлях,
 Слизоньками вмився:
 „Прощай, прощай товариство
 І дівчино любко,
 Бо Бог знає, Бог відає,
 Чи побачимось хутко!“

(Ф. II—106; Д.)

З хугорів, слобід, зімовників та городів козацтво, то поодинокі, то ватагами добиралось до Січі. В Січі вибирали стамана для походу. Він звався наказним отаманом. Бувало, що й сам кошовий вів козаків у похід, а наказний отаман залишався на його місці в Січі. Правив козаки в Січовій церкві Св. Покрови молебінь і шалили Дніпром або суходолом в дорогу.

Та ще по горах сніги лежать,
 По долинах води стоять,
 Та по долинах води стоять,
 По горах маки цвітуть.
 Та то ж не маки—то козаки,
 То козаки у Крим ідуть.
 Битим шляхом той пил зоб'ють.
 Мати сина зустрічала,
 До-домоньку завертала:
 — „Ой, вернись, сину, до-домоньку,
 Змию ж тобі галовоньку“.

— „Ой, змиї, мати, сама собі,
Або ізмиї дочці своїї,
Бо меві, нене, змиють дощі,
А виеушить буйний вітер,
А виеушить буйний вітер
А розченуть густі терни.

(А. і Д.).

Йшли козаченьки та з України,
Повугали коників у долині,
Самі поспали на могилі,
Викресали вогнику, закурили,
Рознустили повар по долині,
Покалили циточки соловині.
Гей, которі старші!—полетіли,
Которі менші!—погоріли...

(Ф.—П та А. Д.).

Туга козак Під час довгого, тяжкого походу **бу-**
за рідними вало який з молодих козаків (перва-
й близькими, ків) і зажуриться, засумує

Стоїть явір над водою,
В воду похилився;
На козак пригодонька:
Козак зажурився.
Одна-ж йому пригодонька—
Матуся старая;
А другая пригодонька—
Кониченько пристав;
А третя пригодонька—
Дівчивоньку втеряз.
На козак три пригоди,
Козак зажурився.
Не хилися явороньку,
Ще ж ти велевенький;
Не журися, козаченьку,
Ще ж ти молоденький.
Не рад явір хилитися—
Вода корні мие;
Не рад козак журитися,
Та серденько ние.

Ф.—I, II; Чуб. V.):

Та по над берегами
 Вода стоянами.
 Ой, там козаченько
 Ковя напуває.
 Та ковя перепоїв,
 Сам заплакав стоя:
 „Та головонька моя,
 Стороновько чужа!
 Ой, порадь мене, брате,
 Як рідная мати:
 Та чи мені жениться;
 Чи так волочиться?
 А чи листи писати
 До милої слати?
 Напишу я перами,
 Олішлю вітрами“.

А инший, затуживши за рідними, за милою, бувало, проситься й до дому з походу.

Тихо вода, тихо вода
 Бережки зносить.
 Молодий козак, молодий козак
 Полковничка просить:
 „Пусти ж мене, полковничку,
 Із полку до дому,
 Бо вже скучила, бо вже скучила
 Дівчина за мею“.

Та полковник на це не зважає: знає він, що як козак якийсь час перебуде, до походу призвичаїться, то й дівчину забуде, а тому дає козакові таку відповідь:

— „Я б тебе густив,
 Так довго, довго там будеш.
 Напийсь води холодної—
 Дівчину забудеш“.

(„М.—50“).

Після щасливого походу поверталися козаки назад з великою здобичю. В Січі зустрічав їх кошовий та й запитував:

Ой, панове молодці, відкіль їдете,

Та з якої стороночки, та що везете?
 — Ой, пане гетьмане! були в бусурмана:
 Багацько в чортяки всякого надбаня!
 — А що ж ви, панове, чого там чували,
 Якого видали, якого зібрали?
 — Пане гетьмане, по три смухи з барана,
 Четверту маленьку з самого бусурмана.
 (А. і Д.)

Смерть козак. Та бували на козаків і чорні дні,
 коли з нещасливого походу повер-
 тались лиш недобитки, а решта зоставалась на полі
 бойовиська або попадала ворогам в неволю.

Ой, на горі вогонь горить,
 А в долині козак лежить.
 Укрив личко китайкою,
 А ніжоньки нагайкою.
 У головках ворог криче,
 А в ніженьках коник плаче.
 „Не плач, коню, ти за мною,
 Не бий землі під собою.
 Біжи, коню, дорогою,
 Дорогою широкою,
 Широкою, стовбовою,
 Щоб татари не дігнали,
 Щоб сидельця не відрани.
 Прибіжи ж, коню, під батьків двір
 Та вдаришся об частокіл.
 Ой, там вийде стара мати,
 Вона тебе розгнуздає.
 Розгнуздавши, розсідлає,
 Розсідлавши, роспитає,
 Роспитавши, та й заплаче:
 Ой, ти, коню, вороненький!
 Де мій синок молоденький?
 — Не плач, мати, не журися:
 Уже твій син оженився:
 Узяв жінку — паняночку,
 В чистім полі земляночку,

Туди вітер не завіє
І сонечко не загіє.

—
Ой, три літа, три неділі
Минулося на Україні,
Як козака турки вбили,
Під явором положили.
Ой, на горі вогонь горить,
Під горою козак лежить.
Під явором зелененьким
Лежав козак молоденький,
Порубаний, постріляний,
Китайкою покриваний.
Накрив очі осокою,
А віженьки китайкою.
Його тіло почорніло,
А від вітру—пострупіло.
Над ним коніц зажурився,
По коліна в землю вбився.
—Не стій, коню, нащо мною.
Бачу ж я щирість твою!
Біжи я стеном та ярами,
Долинами, байраками
До моєї рідиньки,
До вірної дружиньки!
Стукни в браму копитами
Та й забрязкай поводами.
Ой, виїде брат—понуриється,
Виїде мати—зажуриться,
Виїде мила—порадіє;
Стане, гляне та й зомліє...
—„Ой, десь, коню, пана скинув?
Кажі ж, коню, чи не згинув?“
—„Мене турки надігнали,
Пана мого з мене стяли.
Постріляли, порубали,
Там над Дністром поховали!
Ой, цить, мати, не журися!
Вже ж бо син твій оженився:
Він взяв собі за жіночку

Зелену долиночку
Та крутую могилочку...

(А. і Д. Ф.—III, 44).

Часом смерть чекала на козака там, де він і не сподівався.

Дума про Федора
Безрідного.

По над сагою Дніпровою молодий козак обід обідає, не думає, не гадає, що на нього, молодого, біда настає. То не верби лугової зашуміли... Як безбожні ушкали налетіли, Хведора Безрідного, отамава курінного постріляли, перубали. Тільки чури не піймали. То малий чура до козака прибуває, рани йому глибокі промиває. То козак йому промовляє: Чуро мій, чуро, вірний слуго! Піди ти степом, по-над Дніпром. Послухай ти, чуро, чи то гуси кричать, чи лебеді ячать, чи ушкали гудуть, чи може козак Дніпром ідуть? Коли гуси кричать, або лебеді ячать—то зжени; коли ушкали гудуть—мене схорони; коли ж козак ідуть—то об'яви: нехай вони човни до берега привертають, мене, Хведора Безрідного, навіщають!

То чура малий по бережку пробігав, козаків забачав, шапкою махав, словами промовляє: „панове молодці добре ви дбайте: човни привертайте, до отамана курінного послішайте!“ Козак тее зачували, до берега привертати, отамана навіщали. Тоді козак чуру вихваляв, опрощення з всіми брав, Милосердному Богу душу оддав. Тоді козак тіло козацьке-молодецьке обмивали, на червону китайку клали, шаблями суході копали, шапками—приполами перст виїмали, глибокою яму викопали, Хведора Безрідного ховали, високою могилу висипали, з семицьядної пищали подзвонили, у суремки жалібно похвалили, а в головах прапірок постановили—премудрому лицареві славу вчинили, а тим вони його поминали, що у себе мали: цвіленькими, сухенькими військовими сухарцями“.

(А. і Д.).

**Козацькі бенкети
після походу.**

Після славного бойовиська козаки зчиняли бенкет і веселились. Однак вони не забували й про тих своїх товаришів, що полягли в бою. Розшукували їхнє тіло і з шанобою ховали в сиру землю. Згадать про побитих було святим обов'язком старшини. Отаман, як батько, повинен був про всіх дбать, про всіх пам'ятать.

Ой, в городі, на ростоні
Цють, гуляють запорожці.
Лиш між ними один не н'є
Запорожський отаман.
На коника похилився,
За серденько ухопився:
Чогось мені, браття, трудно.
І на серденько нудно.
Ой, сідайте, миле браття,
Та коники вороненькі,
Та беріте, миле браття,
Та шабельки булатненькі,
Та поїдем, миле браття,
Та долом долиною,
Та там знайдем, миле браття,
Та рожу з калиною.
А під тею та рожою
Та козацькеє тіло,
Гей, від сонця почорніло,
А від вітру помарніло“.

(„300“—204).

Козака, що помирав од ран дома, ховали з великим учтом.

Умер козак, умер козак
В неділеньку вранці;
Положили козаченька
В світлонці на лавці.
Збирається родинонька
Явора рубати,
Молодому козакові
Труну будувати.

Тешуть явір, тешуть явір
 На чотирі дещки,
 Молодому козакові
 Під ручки, під ножки.
 Попови ковчя дають,
 Що буде співати.
 А дівчині сто червінців,
 Що буде плакати. („300“—73)

Не раз траплялося козакам і в неволю попасти.
 Особливо тяжка була неволя у турків та татар.

Бусурманська неволя.

Татари розпродували козаків по базарах, як робочу скотину. Куплених невольників турки та татари приставляли до найтяжчої роботи. Найгіршого лиха зазнавали невольники на турецьких галерах або каторгах¹⁾, де їх сковували по кілька душ до кули і приковували до лав, щоб гребти веслами. Там вони ковинні були гребти денно й нічно. То найтяжча була робота. Тому й тепер ще всяку важку роботу звуть каторжною. Де хто не мав сили перебути тяжку неволю і турчився. За це турки призначали таких перевертнів за начальників над невольниками. В думах вони звуться „недовірками християнськими“. Оті „недовірки“ инколи гірше мучили невольників, ніж самі турки та татари. Про тяжку турецьку неволю в думах от що співається:

У святу неділю не сизі орли заклекотали:
 То бідні невольники у тяжкій неволі
 заплакали.

У три ряди бідних, безщасних невольників
 пошажено,

По два та по три до кули пошожено,
 По двох кайданих на н-ти покладено,
 Сирою сирцею назад руки повязано:
 Тоді бідні, безщасні невольники на коліна
 упадали,

В гору руки підіймали,

1) Галера, каторга—корабль.

Господа милосердного прохали та благали:
„Господи милосердний! создай з неба мене
сонце—мари:

Нехай будуть кайдани коло ніг ослабати,
Сирая сириця коло рук ослабати.

Хай ми будем, бідні, безщасні невольники
У чужій землі хоч мале число полегкості
себі мали.

Подай нам, Господи, з неба дробиен дещини,

А з яду буйний вітер!

Хочай би чи не встала на Чорному морі
Бистрая злива;

Хочай-би чи не повиривала яворів з турецької
каторги!

Та вже ця нам турецька—бусурманська ка-
торга надойла:

Кайдани—залізо ноги погривало,

Виле тіло козацьке молодецьке коло ярмо
кожи пошмугляло!

Паша турецький, бусурманський,

Недовірок християнський

По ринку він помажує,

Він сам добре тее зачуває;

На слуги свої, на турки—яничари ¹⁾ зо-зле
гучає:

„Кажу вам, турки—яничари, добре ви дбайте,

І з ряду до ряду захожайте,

По три пучки тернини і червоної таволги
набирайти,

Бідного невольника по тричі в однім місці
затягайте!“

То ті слуги, турки—яничари, добре дбали

Із ряду до ряду захожали,

По три пучки тернини і червоної таволги в
руки набирали,

По тричі в однім місці бідного невольника
затягали;

1) Яничари—турецьке військо. Турки, набравши в полон християнських дітей, турчили їх та виховували змалку на волю; оце й були яничари, найпевніше турецьке військо.

Тіле біде козацьке мелодецьке коло жовтої
 кости обривали,
 Кров християнську неповинно пролавали.
 Стали бідні невольники на собі кров християнську забачати,
 Стали землю турецьку, віру бусурманську
 клясти—проклинати:
 Ти, земле турецька, віро бусурманська,
 Ти, розлука християнська!
 Не одного ти розлучила з отцем з матір'ю,
 Або брата з сестрою, або мужа з вірною жонкою!
 Хто в тобі срібло—злато виробляє,
 По всіх землях проходжає,
 В турецькій землі ніколи собі одрадою не
 має!
 Визволь, Господи, всіх бідних невольників,
 З тяжкої неволі турецької, з каторги бусурманської
 На тихі води, на ясні зорі, у край веселий,
 У мир хрищевий, (в городи християнські!)
 (А. і Д.).

Не ясний сокол квітаєть—проквіляє: син де
 батька до матері з тяжкої неволі в городи хри-
 стиянські покляв посилає, сокола ясненського рід-
 ким братом називає: „соколе ясний, брате мій
 рідний! Ти високо літаєш, чому в мого батька в
 матері ніколи в гостях не буваш? Полянь ти, со-
 коле ясний, брате мій рідний, у городи християнські,
 сядь—чани в мого батька й матері по-
 ред воротьми, жалібненько загуди, про мою при-
 году козацькую, скажи, проквіли, ще моему
 батькові і матері більшого жалю завдай. Нехай
 отець і матуся мою пригоду козацькую знають,
 статки, маєтки збувають, великі скарби збирають,—
 голубоньку козацькую із тяжкої неволі визволя-
 ють!“ То брат—товариш тее зачуває, до брата—
 товариша промовляє: „товаришу, брате мій рід-
 ний! Та не треба нам в городи християнські пок-
 люну посилати, своєму батьку й матні більшого
 жалю завдавати, бо хоча наш батько й мати бу-

дуть добре дбати, ґрунти—маєтти збувати, великі скарби збирати,—та не знатимуть в котрій нас каторзі шукати: чи в пристані Козловській ¹⁾, чи в Царьграді на базарі. Будуть ушкали турки—яничари набігати, за Червоне море в орабську землю нас продавати, будуть за нас сребро, золото, не млучи, сукна дорогі не мірячи, за нас брати. Та й не знатимуть отець, мати де, в якій тяжкій неволі турецькій снів своїх шукати, бо сюди нікто не захожає, і люді хрещений не заїзджає. тільки соколи яєнецькі літають, на темниці сідають, жалібноенько квілять—проквіляють, нас бідних невольників у тяжкій неволі турецькій добрим здоров'ям навіщають“.

(А. і Д.).

**Дума про
трех братів.**

Бувало, що бідним невольникам щастило вибрати зручну хвилину та вирватись з тяжкої неволі, та не завше щастило добратись до рідного краю, бо далека ж тяжка була дорога.

Ой, то не пили пиляли, не тумани вставали,—то із города Азова із тяжкої неволі турецької три братики втікали; два кінних, третій піший—піхотинець за кінними біжить підбігає, на сіре коріння, на біле каміння ніжки свої козацькі посікає, кровю сліди заливає, до кінних братів добігає, словами промовляє: „станьте ви, братця! копей понасіте, мене, меншого брата, подождіте, та на коці візьміте, хоть мацо підвезіте: вехай я буду знати, куди в городи християнські до отця, до мати в гості прибувати“. То середужний тее зачувев, старшого штев; то старший йому словами промовляє: „чи ще я: тобі не далася тяжка неволя звати?.. Як будем ми брата дожидати, буде нас погова догояти, буде нас стреляти, рубати або в тяжкій роботі будем пронадати... Як жив—здоров буде, сам в городи християнські прибуде“. І тее промовляти, відтіль побігали. А менший брат, піша пішаниця, кінних братів догоне, копей

1) Телер Єлагорія.

за стремена хватає, сльозами обливає і словами промовляє: „коли ж мене, братця, не хочеш ждати, хоч одно ж ви милосердіє майте: назад коней звертайте, з нихов шаблі виймайте, мені брату меншому з пліч голову здіймайте, в чистому полі поховайте, звіру—птиці на поталу не оддайте!“ А ті брати тее зачували, словами промовляли: „дього, брате, із роду нігде не чували, щоб рідною кровю шаблі обмивали. Рука наша не здійметься, серце не зосмілиться. Краще, будемо, брате, тернами пробігати, будемо тобі верховіття у тернів стивати, будемо тобі на признаки на на гіллях покидати“. То бігли ті брати не день, не два, не три й не чотири, а найменшого нішого брата на Азовському степу покидали. То вже два козаки в байраки візжає. Середужчий брат милосердіє має: верховіття у тернів зтинає, меншому брату приміту покидає“. А як стали на муравський шлях візжати, нічим йому признаків покидати. Він червону китайку з-від жупана видирає, по шляху розкидає: меншому брату приміту вставляє. То як став ніхотинець з тернів виходити, став червону китайку находити: У руки хватає, дрібними сльозами обливає: „не дувно, промовляє, червона китайка по шляху валяє: мабуть моїх братів на світі немає!.. Мабуть на ними з города Арва погоня вставала, мене в тервах на ночівлю минала, а братів моїх догавала, рубала! Коли б мені Біг милосердний поміг тило козацьке находити, в чистім степу хоронити!“ До Савур-могили добігає, і відьки своїх братів рідних тронки сліди зачачає, і на Савур-могілу збігає, сльозами обливає, словами промовляє: „нобило мене в полі три недоли: перша недоля—безхліб'я; друга недоля—безвідя; третя недоля, що своїх братів рідних не догнав. Ой, годі ж мені на кінцями братами уганяти; час мені козацьким богам шльгу дати“. То тее промовляє, на Савур-могілу голову схиляє, гірко сльозами ридає. В той час сині орли налітали, пильно в очі козаків заглядали. Козак тее забачає, словами промовляє: „орли си-

зедері, гості мої милі! Прошу я вас тоді налітати, з лобу очі висмокати, як не буду я світа Божого видати... То тее промовляв, і за час за годину милосердному Богу душу оддав. Тоді орли налітали, з лобу очі висмокали; тоді ще й дробна птиця налітала, коло жовтої кості тіло оббирала. Вовки—сіроманці набігали, тіло козацьке рвали, по тернях, по балках жовту кость явакували, жалібноенько ввипили—проквіляли: то-ж вони козацькі похорони одправляли! Де взялась сиза зозуленька, в головках сідала, жалібно кувала; як сестра брата, або мати сина оплакала...

Стали кінні брати до городів християнських доїзжати, стала на їх серця туча налягати. То середужчий брат до старшого промовляє: „не дурно на наші серця туча налягає: мабуть нашого брата живого на світі немає! Як будемо, брате, до отця до матері перебувати? Як будуть вони нас питати, то що станемо казати? То старший брат тее зачуває, до середужчого словами промовляє: „скажем: не в одного нана в неволі бували. Нічної доби з неволі втікали, його сонного будили—не збудили. Там його в неволі й заставили!“.

То середужчий брат тее зачуває, до старшого брата словами промовляє: „як не будем отцю й матері правди казати, то буде нас отцівська й материнська молитва карати“. Тоді старші брати на поля Самарській виїзжали, над річку Самарську спочинок собі мали, коней допасали. В той час безбожні бусурмани набігали—і тих двох братів порубали, тіло козацьке покарбовали, в чистім полі розкидали, голови на шаблі здіймали, довго глумували, коні в здобичу в город, в Турецьину позавертали.

Полягла двох братів голова коло річки Самарки, а третя—на Савур-могили!

(А. і Д.)

Дума про
Самійла
Кішку.

Але траплялось, що невільникам
щастиво втікти з неволі.

Ов із города із Трапезонта ¹⁾ висту-
пана галера ²⁾

Трьома цвітами процвітава, мальо-
вана,

Ов, первим цвітом процвітана—

Златосиніми киндяками ³⁾ побивана;

А другим цвітом процвітана—

Гарматами ⁴⁾ рештована;

Третім цвітом процвітана—

Турецькою білою габою ⁵⁾ покровена.

То на тій галері Алкан-баша,

Трапезонськеє князю гуляє,

Ізраного люду яничар має,

Сімсот турків, яничар чотиріста

Та бідного невільника півчвартаста ⁶⁾

Без старшани військової.

Первий старшій меж ними пробував

Кішка Самійло, гетьман запорозький;

Другий—Марко Рудий,

Суддя військовий;

Третій—Мусій Грач,

Військовий трубач;

Четвертий-лях потурчак,

Клюшник галерський,

Сотник переяславський

Недовірок християнський,

Що був тридцять літ у неволі.

Двадцять чотирі, як став на волі,

Потурчився, побусурменився,

Для панства великого,

Для лавомства нещасного.

1) Трапезонт—турецьке місто.

2) Галера—судно, корабель.

3) Киндяк—матерія.

4) Гармата—пушка.

5) Габа—полотно.

6) Півчвартаста—триста п'ятдесят.

II.

В тій галері од пристані далеко від-
пускали

Чорним морем далеко гуляли,
Проти Кефи-города приставали,
Там собі великий та довгий опочинок
мали.

То представиться Алкану-башаті,
Трапезонському княжаті, молодому па-
няті,

Сон дивен, барзо дивен на прочудо
То Алкан баша,
Трапезонськеє княжа
На турків-яничар на бідних неволь-
ників покликає.

„Турки, каже, турки яничари,
І ви, біднії невольники!
Которий би міг турчин-яничар сей сон
одгадати,

Міг би йому три гради турецький да-
ровати;

А котрий би міг бідний невольник
одгадати,

Міг би йому листи визволені ви-
сати,

Щоб не міг ніхто нігде зачпати“.
Сее турки зачували, нічого не ска-
зали;

Бідні невольники, хоч добре знали,
Собі промовчали.

Тільки обізветься меж турків лях-це-
туряк,

Ключник галерський,
Сотник переяславський,
Недовірок християвський:

„Як же, каже, Алкане-башо, твій сон
одгадати,

Що ти не хочеш нам повідати?“

„Такий мені, небожата, сон приснився,
Бодай ніколи не явився!

Видиться: моя галера цвіткова, мацьо-
вана

Стала вся обцрава, на пожар іспу-
скана;

Видиться: мої турки-явичари.

Стали всі в-бень порубані;

А видиться: мої бідні невольники,

Которі були у неволі, —

То всі стали на волі;

Видяться: мене гетьман Кішка

На три часті ростяв,

У Чорнеє море пометав“.

То скоро теє лях-потурнак зачував,

К йому словами промовляв:

„Алкане-башо, трапезбський кня-
жату,

Молодній паняту!

Сей тобі сон не буде ні трохи зачі-
пати:

Скажи мені получче бідного неволь-
ника доглядати,

З ряду до ряду сажати,

По два, по три старі кайдани і нові
ісправляти!“

На руки на ноги надівати;

Червоної таволги по два дубци брати,

По шнях затинати,

Кров християнську на землю про-
ливати!“

III.

Скоро то сее зачували,

Од пристані галеру далеко віднуе-
кали,

До города до Козлова,

До дівки санджаківни¹⁾ на зольоти
поспішали.

То до города Козлова прибували,—

Дівка санджаківна на зустрічу вихожає.

1) Санджак—турецький губернатор.

Алкава-башу в город Козлов зо всім
в військом затагає.

Алкава-башу за білу руку брала,
У світлиці—самийці зазивала,
За білу скамю сажала,
Дорогими напитками напувала.
А військо серед ринку сажала.

То Алкава-баша,
Трапезонськеє княжа,
Не барзо дорогі напитки уживає,
Як до галери двох турчинів на пласлухи посилає:

Щоб не міг лях-потурнак Кішки Са-
мійла одмикати,

Уперує себе сажати.

IV.

То скоро ся тії два турчини до галери
прибували.

То Кішка Самійло, гетьман запорозький

Словами промовляє:

„Ой, ляще-потурначе, брате старесенький”

Колись і ти був у такій неволі, як я
тепера:

Добро нам учини,
Хоч нас, старшину відмкни;
Хай би і ми у городі побували,
Панське весілля добре знали.

Каже лях-потурнак:

Ой, Кішко Самійло, гетьмане запо-
розький.

Батьку козацький!

Добро ти учини;
Віру християнську під носі підтопчи,
Хрест на собі поламли.

Аще будеш віру християнську під
носі топтати,

Будеш у нашого нава молодого за-
рідного брата пробувати.”

То скоро Кішка Самійло тебе зачував,
Словами промовляв:

„Ов, ляхе-потурначе, сотнику пере-
яславський,

Недовірку християнський!

Бодай же ти того не діждав,

Щоб я віру християнську під ноzi
тештав!

Хоч буду до смерти буду та неволю
праймати,

А буду в землі козацькій голову хри-
стіянську покладати.

Ваша віра погана

Земля проклята“:

Скоро лях-потурнак тебе зачував,

Кішку Самійла у щоку затинає.

„Ой, каже, Кішко Самійлу, гетьмане
запорозький!

„Будеш ти мене в вірі християнській
укоряти,

Буду тебе паче всіх невольників доглядати.

Старій і новій кайдани направляти,

Ланцюгами за попереk у-трое буду
тебе брати“.

V.

То ти два турчини тебе зачували,

До Алкая-баші прибували:

„Алкая-башо, транезонське княжа,

Безпечно гуляй!

Доброго і врного ключника маєш;

Кішку Самійла в щоку затинає,

В турецьку віру ввертає“.

То Алкая-баша,

Транезонське княжа

Великою радість мало,

Пологам дорогі нашіткі розділяло:

Половину на галеру одсылало,

Половину з дівкою санджаківною ужи-

вало.

VI

Став лях-потурнак дорожні ванитки
 зинти підбивати,
 Стали умисли козацьку голубу кліш-
 ника розбивати:
 „Господи! єсть у мене що бити і
 ісходити,
 Тільки ні з ким об вірі християнській
 поговорити!...
 До Кішка Самійла прибуває,
 Поруч себе сажав,
 Дорогого нащитка метає,
 По два по три кубки в руки наливає.
 То Кішка Самійло по два, по три
 кубки в руки брав,
 То в рукава, то в пазуху, скрізь хуєту
 третю додолу нускав.
 Лях-потурнак по одному випивав,
 То так напився,
 Що з ніг звалевся.

VII.

То Кішка Самійло та й угадав:
 Ляха-потурнака до ліжка вмісто дя-
 тини спати клав;
 Сам вісімдесят чотирі ключі з під го-
 лів виймав,
 На п'яти чоловік по ключу давав.
 „Козаки, панове! добре дбайте:
 Один другого одмикайте,
 Кайдани із рук із ніг не скидайте,
 По півночній годині дожидайте“.
 Тоді козак один другого одмикали,
 Кайдани із рук із ніг не скидали,
 Полуночної години дожидали.
 А Кішка Самійло чогось догадав,
 За бідного невольника ланцюгами
 втрое себе прийняв,
 Полуночної години дожидав.

VIII.

Стала полуночна година наступати,
 Став Алкан-баша з військом до га-
 лери прибувати.

То до галери прибував,

Словами промовляв:

„Ви, турки-яничари, помаленьку ячте,
 Мого вірного ключника не збудіте;
 Самі ж добре поміж рядами прохо-
 жайте,

Всякого чоловіка осмотряйте,

Бо тепер він відгуляв,

Щоб кому пильги не дав“.

То турки-яничари свічи у руки брали,

Поміж рядів проходили,

Всякого чоловіка осмотряли...

Бог поміг: за замок руками не прий-
 мали!

„Алкане-башо, безпечно почивай:

Доброго і вірного ключника маєм:

Від бідного невольника з ряду не
 ряду посажає,

Не три, не два, старі кайдани не-
 справляє;

А Кішка Самійла ланцюгами угрес
 прибивав“.

Тоді турки-яничари у галеру входили.

Безпечно спати лягали,

А котрий хмельні бували, на сон зме-
 могли,

Коло пристані Козловської спати не-
 лягали.

IX.

Тоді Кішка Самійло полуночної го-
 дини дождав;

Сам між козаків устав,

Кайдани із рук, із ног у Червее море
 пороняв;

У галеру вхожає, козаків пробужає,

Наблі булагниї на вибір вибірає,
 До козаків промовляє:
 „Ви, панове молодці, кайданами не
 стучите,

Ясини ¹⁾ не вчиніте,
 Никоторого турчина в галері не збу-
 діте!..

То козаки добре зачували:
 Самі з себе кайдави скидали,
 У Чорне море метали,
 Ясини не вчинили,
 Ні одного турчина в галері не збу-
 дили.

Тоді Кишка Самійло до козаків про-
 мовляє:
 „Ви, Козаки молодці, добре, браття,
 дбайте:

Од города Козлова забігайте,
 Турків-яничар у пень рубайте,
 Которих живцем у Чорне море ме-
 тайте!“

Тоді козаки од города Козлова забі-
 гали,

Турків яничар у-пень рубали,
 Которих живцем у Чорне море ме-
 тали.

А Кишка Самійло Алкана-башу із мезжа
 взяв,

На три часті ростяв,
 У Чорне море пометав,
 До козаків промовляв:
 „Панове молодці! добре дбайте:
 Всіх у Чорне море метайте,
 Тільки ляха-потурняка не рубайте, —
 Міждо військом для порядку, за ярк-
 зу ²⁾ військового, зоставляйте“.

Тоді козаки добре дбали:
 Всіх турків у Чорне море пометали,

1) Ясина—тривога, буча.

2) Яриза—попихач.

Тільки ляха-потурнака не зрубали,—
 Міждо військом для порядку, за зриву
 в'їськового, зоставляли.
 Тоді галеру од приставі одпускали,
 Самі Чорним морем далеко гуляли.

X.

Та ще у неділю, барзо рано пора-
 ньеньку,
 Не сива возуля закувала,
 Як дівка санджаківна коло приставі
 похажала,
 Та білі руки ламала, словами пре-
 мовляла:
 „Алкаве-башо, транезонськеє княжатю!
 На що ти на мене такеє великеє че-
 ресердя маєш,
 Що од мене сьогодні барзо рано ви-
 їжаєш?

XI.

Аще у неділеньку,
 У олуденну годинюньку,
 Лях-потурнак од сна пробуждає,
 По галері поглядає, що ні єдиного
 турчина на галері немає,
 Тоді лях-потурнак із ліжка вставає,
 До Кішки Самійла прибуває, у ноги
 впадає:
 „Ой, Кішко Самійлу, стетьмане запо-
 розький
 Батьку козацький!
 Не будь же ти на мене
 Як я був на оставці мого віку до
 тебе!
 Бог тобі допоміг неприятеля побі-
 дити,
 Та не вмітеш у землю християн-
 ську входити!
 Добре ти зчини:

Половину козаків у окопи до опачини ¹⁾
 посади,
 А половину у турецькеє дорогее плаття
 наряди.
 Бо ще будемо од города Козлова до
 Цареграда ²⁾ гуляти,
 Будуть із города Цареграда дванад-
 цять галер вибігати,
 Будуть Алкана-башу з дівкою санд-
 жаківною
 По зальотах поздоровляти;
 То як будеш одвіт давати?..“
 Як лях-потурнак научив,
 Так Кишка Самійло, гетьман заперез-
 кий, учинив:
 Половину козаків до опачин у окопи
 посадив,
 А половину у турецькеє дорогее плаття
 нарядив.

ХІІ.

Стали од города Козлова до города
 Цареграда гуляти,
 Стали із Цареграда дванадцять галер
 вибігати
 І галеру із гармат торкати,
 Стали Алкану-башу з дівкою санджа-
 ківною
 По зальотах поздоровляти;
 То лях-потурнак чогось догадав:
 Сам на чердак ³⁾ виступав,
 Турецьким біленьким завивалом ма-
 хав;
 Раз то мовить по-грецьки
 У друге по-турецьки,

1) Опачина—велике весло на старовинних суднах або

2) Марьгор од—турецька столиця.

3) Чердак—верхня частина судна, „палуба“.

Наже: „ви, турки-яничари, помаленьку,
браття, ячіте,

Од галери одвервіте:

Бо тепера він підгуляв, на упоки по-
чиває,

На похмілля знемогає,

До вас не встане, голови не зведе.

Казав: як буду назад гуляти,

То не буду вашої милости по вік за-
бувати*.

Тоді турки-яничари од галери одвер-
тали,

До города Цареграда убігали,

За дванадцяти штук гармат гримали,

Ясу¹⁾ воздавали.

Тоді козакі собі добре дбали:

Сім штук гармат собі арештовали

Ясу воздавали,

На лиман ріку іспадали,

В Дніпру—Славути низенько укле-
няли:

„Хвалим тя, Господи, і благодарим!

Були п'ятдесят чотирі годі у неволі,

А тепера чи не дасть нам Бог хвѣ
час по волі!“

А у Тендрові острові Семен Смаля-
зуб

З військом на заставі стояв²⁾

Та на тую галеру поглядав,

До козаків словами промовляв:

„Козакі, панове молодці! що ся ка-
лера блудить.

Чи світом нудить?

Чи много люду козацького має.

1) Яса—почесне прощання або привітання.

2) Острів Тендра лежить перед гирлом Дніпра на Чер-
ном морі. По біля нього раз-у-раз стояли козацькі байдаки,
п'лясаючи, щоб не ввійшли турки у гирло Дніпра. Семен
Смалязуб, козацький кошовий—і стояв на такій сторожі.

Чи за великою здобиччу ганяє?
 То ви добре дбайте:
 По дві штук гармат набивайте,
 Тую галеру з грізної гармати приві-
 тайте,

Гостинця їй дайте.
 Тоді козаки тее зачували,
 До його промовляли:
 „Семене Скалозубе, гетьмане запоро-
 розький,

Батьку козацький!
 Десь ти сам бо шся
 І нас козаків страшигся:
 Єсть сая галера не блудить,
 Ні свтом нудить,
 Ні много люду козацького має:
 Ні за великою здобиччу ганяє:
 Се, може, є давній, бідний невольник
 „із неволі утікає“...

То Семен Скалозуб тее зачуває,
 До козаків промовляє:
 „А ви таки віри не доймайте,
 Хоч по дві гармати набивайте,
 Тую галеру із грізної гармати приві-
 тайте,

Гостинця їй дайте.
 Як турки-яничари, то у пень рубайте.
 А як бідний невольник, то поміч
 дайте!“.

ХІІІ.

Тоді козаки, як діти, не гаразд починали;
 По дві штуки гармат набивали,
 Тую галеру із грізної гармати привітали,
 Три дошки у судні вибивали,
 Води Дніпрової напускали...
 Тоді Кішка Самійло, гетьман запорозький,
 Чогось догадав,
 Сам на чердак виступав;

Червоної, хрещатї, давній корогви із кишені
виймав,

Роспустив,

До води похилив,

Сям низенько уклонив:

„Козаки, панове молодці сям галера не блу-
дить,

Ні світом нудить,

Ні многу люду козацького має,

Ні за Великою злобиччу ганяє:

Се есть давній бідний невольник,

Кипка Самійло, із неволі утікає.

Були п'ятдесят чотирі годи у неволі,

Тепер чи не дасть Бог хоч час по воли!*

Тоді козаки у кавки скакали,

Туя галеру за мальовані облавки¹⁾ брали,

Та на пристань слагали,

Од дуба до дуба

На Семена Скалозуба

Найовали.

XIV.

Тоді: златосинї киндяки—на козаки,

Златоглави²⁾—на отомани,

Турецькую білую габу—на козаки на біляки³⁾;

А галеру на пожар спускали.

А срібло-злото на три часті найовали:

Первую часть брали, на церкви накладали:

На святого Межигорського Спаса,

На Трехтемировський монастирь,

На святу Січовую Покрову давали,

Которі давнім козацьким скарбом будовали,

Щоб за їх, вставаючи й лягаючи,

Милосердного Бога благали;

1) Облавки—вінця судка.

2) Златоглави—матерія, вишита або вишкана золотом.

3) Біляк—рядовий козак.

А другу частку поміж собою наївовали;
 А третю частку брали,
 Очертамі сідали,
 Пили та гуляли,
 Із семнадцятих вищалих гримали;
 Кішку Самійла поздорбляли:
 „Здоров,—кажуть,—здоров, Кішко Самійлу,
 Гетьмане запорозький!
 Не загинув еси у неволі,
 Не загинеш і з нами, козаками, по волі!
 Правда, панове, полягла
 Кішки Самійла голова
 В Київ-Каневі монастирі...
 Слава не вмере, не поляже!
 Буде слава славна
 Поміж козаками,
 Поміж друзями,
 Поміж лицарями,
 Поміж добрими молодцями.

Жінки-українки в турецькій неволі.

Ще більше, ніж козаків, було в неволі українського жіноцтва. Та жінки не терпіли такого лиха, як козаки. Турки та татари дуже часто дружилися з українськими „бранками“¹⁾. Коли ж „бранки“ турчилися, то часто й за великих панів заміж виходили. Р. 1550 бранка Роксоляна, попівна з Рогатина (в Галичині) вийшла заміж за самого султана турецького Сулеймана I. Султан Осман II (1604—1622) теж жонатий був на українці. Мати Османа III (1760 р.р.) також була українка. Ставши такими вельможними панями, бранки-українки не раз допомагали козацтву і визволяли його з неволі, приміром Роксоляна. Про одну з таких бранок співається і в народній думі.

На чорному морі, на каменю біленькому, там стояла темниця камявая, а в тій темниці пробувало сім-сот бідних веродьників. То вже тридцять

1) Полонянка.

літ у неволі пробували, Божого світу, сонця праведного в вічі собі не видали. То дівка-бранка, Маруся, попівна Богуславка, до темниці приходить, темницю одмикає, словами промовляє: „Гей, козаки, ви, бідні невольники! Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера? Тоді бідні невольники дівку-бранку, Марусю, попівну Богуславку по річах пізнавали, словами промовляли: „Гей, дівко—бранко, Марусю, попівно Богуславко! Почим ми можем знати, що в нашій землі християнській за день тепера, тридцять літ у неволі пробуваєм, божого світу, сонця праведного в вічі собі не видаем?“ То вона тее зачувала, те козаків словами промовляла: „Ой, козаки, ви, бідні невольники! Сьогодні у нашій землі християнській Великодная субота, а завтра святий празник, роковий день Великдень. Козаки тее зачували, білям лицем до сирой землі припадали, дівку—бранку, Марусю, попівну Богуславку, кляли—проклинали: „Та бодай ти, дівко-бранко, Марусю, попівно Богуславко, щастя я долі собі не мала, як ти нам святий празник, роковий день Великдень сказала!“ Тоді дівка—бранка, Маруся, попівна Богуславка тее зачувала, словами промовляла: „Ой, козаки, ви, бідні невольники! Ти не дайте мене, не проклинайте, бо як буде нам ния турецький до мечеті відізкати, то буде мени на руки влючи віддавати: то буду я до темниці приходити, темницю відмикати, вас всіх, бідних невольників, на волю випускати!“

На святий празник, роковий день Великдень, став нам турецький до мечеті відізкати, став дівці-бранці, Марусі, попівні Богуславці, на руки влючи віддавати.

Тоді дівка—бранка добре дбає: до темниці приходить, темницю відмикає, всіх козаків, бідних невольників, на волю випускає: словами промовляє: „Ой, козаки, ви, бідні невольники! Кажу я вам: добре дбайте, в городи християнські утікайте! Тільки прошу я вас, одного города Богуслава не

минайте, моєму батькові й матері знати давайте:
нехай мій батько добре дбає, гуртів, великих маєтків
не збуває та нехай мене з неволі не викупляє,
бо я вже потурчилась, побусурменилась для
роскоши турецької, для лакомства нещасного! Ой,
визволи, Боже, всіх бідних невольників з тяжкої
неволі, з віри бусурменської на ясні зорі, на тихі
води, у край веселий, у мир хрещений!..

(А. і Д.).

**Мати зустрічається
з дочкою в неволі.**

Через те, що бранки виходили
заміж за татар та турків, не раз
траплялося, що матері попадали
в полон до своїх зятів, тоб-то до тих татар чи турків,
які раніше взяли в полон їхніх дочок та й по-
бралися з ними.

Що се в полі забігло,
Ой, чи гуси, чи лебеді?
Тепер гуси не літають,
А лебеді не пливають—
Татарове полон явнуць;
Один полон з жіночками,
Другий полон з дівочками,
Третій полон з діточками.
Стали кошом під Яришом
Та вzialiся паввати:
Дівка впала парубкові,
А тещенька зятельові.
Взяв в неї по при коні.
Ой, кві біжить дорогою,
А тещенька тернивою;
Назад себе поглядає,
Кровля сліди заливає.
Чорний ворон налітає
Та ту кровцю їднває.
Привідає віз до двору:
„Вийди, вийди, татарочко,
Привів верівницю,
А до смерти робітницю“.

А вона й та й завела,
 Три роботи загадала:
 Оченьками стадо пасти,
 Рученьками кужіль прясти,
 Ноженькамж колисати.
 Теща дитя ковизала
 І дитині преснівала:
 „Люді, люді, татарчатко,
 По доненці угучатко!
 Бодай стадо виздыхало,
 Бодай кужіль спопеліла,
 Бодай дитя скамянїло!“
 Учув те—то вірний слуга:
 „Чи чули ви, паненонько,
 Як вам кляла робітниця:
 Бодай стадо виздыхаю,
 Бодай кужіль спопеліла,
 Бодай дитя скамянїло!“
 Ой побігла татарочка,
 Бігла бєса, без пояса,
 Та вчєрила по личеньку
 Свою рідну матіноньку.
 — „Ой, ти, доню, моя доню!
 Скільки тебе годувала!
 По личеньку раз не била!“
 — „Мамко ж моя старенькая,
 Почім же ти мя пізнала,
 Що донькою назвала?“
 — „Як тя баба в кунїль кляла,
 На груди ті искра єпала.
 По тім тебе я впізнала.“
 „Мати моя, мїла мати!
 Скидай з себе ті лаги,
 Возьми дорогі шати,
 Будеш з нами павувати!“
 — „Тільки мої вбогі лати,
 Нїж дорогї шати:
 Я волно бідувати,
 Нї ж з тобою павувати.
 Я не хочу павувати,

Йду в свій край загибати".
 — „Слуги ж мої та й вірні!
 Впряжіть коні вороні
 Везіть мамку в її краї". (А. і Д.).

**Похід Сагайдачного
 на м. Варну.**

Через те, що в Криму завжди було багато українських невільників, запорожські козаки, коли на них ніхто не нападав, у всяку вільну годину ходили то більшими то меншими походами на Крим, щоб одбити та випустити на волю невільників. Р. 1606 запорожці, під приводом свого отамана Петра Кошачевича—Сагайдачного, зробили великий похід у Крим і відійшли до м. Варни.

А в неділеньку пораненьку
 Зібралася громадонька
 До козацької порадоньки.
 Стали раду радувати —
 Звідкіль Варну місто доставати:
 Ой, чи з поля, чи з моря,
 Чи з тої річки невелички?
 Послали посла аж під Варну.
 Міймав же посол турчанна,
 Старенького ворожбита.
 Стали його вишитувати:
 Звідкіль Варну місто доставати —
 Ой, чи з поля, чи з моря,
 Чи з тої річки невелички?
 — „А ні з поля, а ні з моря,
 Тільки з тої річки невелички!“
 А в неділю пораненьку
 Вігнуть, шинують човенцями.
 Поблискують весельцями.
 Вдарили разом з самопалів,
 В седми—п'ятдесят запалів,
 А півсоткою із гармати.
 Стали всі козаки до Варни прибувати—
 Стали турки варикать.
 Стали (козаки) Варну доставать—

Ціна

15-00

A 585867

1/08

Спали турки утікати,
Тує річку проклинаати:
Бодай, річко, не процвітає,
Вичини часи висидала,
Що нас турків в себе вжала,
Була Варна слава слава,—
Славніші козаци,
Що ту Варну мсто дістали
І в ній турків забрали. (А. Г. Д.)

У Варні козаци набрали багато здобичі, потім пішли й розбили город Кафу та винустили на волю багато невільників. Після цих великих походів польське правительство налякалося, що козаци, чого доброго, так само й поляків зробить, а тому пообіцяло дати козакам всякі привілеї та вільности, аби лиш вони не зачіпали польських магнатів та їхніх маєтків. Однак обіцянки zostалися обіцянками. На ділі український люд мусив сам здобувати собі волю.

КК(РК/и)